

Praeities stiprybė dabarčiai

Muziejininkė Valė Gutauskaitė

Vladislovas Telksnys ir dar penkiolika spaudoje dirbusių Kauno inteligentų 1943 metų balandžio 29 dieną gestapininkų buvo išvežti į vieną žiauriausių nacistinės Vokietijos koncentracijos stovyklų – Štuthofą, kur išgyveno tikrą pragarą Žemėje.

Rimos Šimonienės ir Vladislovo Telksnio dukros Danutės Marcinkevičienės dėka šio rezistentų, memuaristo, rašytojo asmeninis archyvas buvo perduotas Kauno IX forto muziejui. Minėdami Lietuvos inteligentų išvežimo į Štuthofą koncentracijos stovyklą 80 metų sukaktį, visuomenei pateikiame įdomią istorinę dokumentinę medžiagą, supažindinančią su jautria, giliai tikinčia, besąlygiškai savo tėvynę Lietuvą mylėjusia asmenybe – Vladislovu Telksniu. Dokumentinė medžiaga liudija apie aktyvų jo dalyvavimą katalikiškos Ateitininkų organizacijos veikloje tarpukariu, apie patirtus išgyvenimus kalint Štuthofą koncentracijos stovykloje, apie sovietinio saugumo persekiojimą pirmosios ir antrosios sovietinės okupacijos metais.

II dalis

„GILTINĖS DUOBĖJE“

Vladislovas Telksnys, aktyvus katalikiškų organizacijų narys, karštas savo šalies patriotas, negalėjo ramiai stebėti, kaip nacistiniai okupantai, išstūmę sovietinius, niokoja jo tėvynę Lietuvą, ir įsitraukė į rezistencinį sąjūdį sąmoningai, tarsi tai būtų neišvengiama jo pareiga. 1943 metų pavasarį už

antinacinę veiklą Vladislovas Telksnys, patekęs į Štuthof'o kacetą (vok. *Konzentrationslager Stutthof*) pragarą, patyrė žmogaus protui tiesiog nesuvokiamus žiaurumus, barbarišką elgesį su nuteistaisiais, bejausmią sadizmą. Šie sukrečiantys išgyvenimai nacių lageryje yra pavyzdys, kaip žmogus gali išlikti drąsus net ir sunkiausiais gyvenimo momentais, nepasiduoti blogiui, neprarasti vilties ir tikėjimo, įveikti negandas ir iš naujo atrasti savo gyvenimo kelią.

1941 metų birželio 22 dieną, pasibaigus pirmiesiems sovietų okupacijos ir aneksijos metams, dauguma Lietuvos gyventojų Vokietijos kariuomenę sutiko kaip gelbėtoją nuo sovietinio teroro, buvo viliamasi atgauti Lietuvos nepriklausomybę. Tačiau nacistinės Vokietijos vadų planuose nepriklausomos Lietuvos valstybės nebuvo – nacių okupacinis režimas vykdė fizinio teroro, ekonominio išnaudojimo ir kultūros varžymo politiką. Lietuvos ekonomika ir žmonės buvo pajungti Vokietijos karo reikmėms. Netrukus prasidėjo ir nežmoniško nacistinio sadizmo akcijos – masinis žydų tautybės gyventojų naikinimas. Prisimindamas tas dienas Vladislovas Telksnys rašė: „Kaunas pasikeitė neatpažįstamai. Gatvėmis slenka išbadėjusių, apiplyšusių žmonių kolonos. Ant nelaimingųjų nugarų geltona šešiakampė žvaigždė. <...> Eina jie apsupti esesininkų su automatais, šalia kurių, iškišę baltus dantis, bidzena vilkiniai šunys. <...> Slenka niūrios kolonos į darbą ir iš darbo. Tik jos kasdien retėja ir trumpėja.“

Lietuvių nepasitenkinimas okupacinės valdžios politika nuolat augo. Legali opozicija okupaciniam režimui buvo neįmanoma – grumtis, nepaklusti ir priešintis siūlomoms reformoms teko pogrindyje. Naciams patyrus pralaimėjimų Rytų fronte Trečiojo reicho vadovybė, nepaisydama tarptautinės teisės normų, nusprendė karinio personalo rezervus papildyti SS divizijomis, suformuotomis iš okupuotų teritorijų. Reikėjo lietuvių tautą teisingai informuoti, kad karinę mobilizaciją savo tautos interesams ginti gali vykdyti tik teisėta suverenios Lietuvos valstybės vyriausybė.

Maištingos sielos aukštaitis Vladislovas Telksnys nesitaikstė su tautos pavergimu, jos idealų niekinimu ir su bendraminčiais tęsė pagrindinį darbą, nukreiptą prieš naująjį okupantą. Nuo 1943 metų pradžios pogrindyje buvo spausdinamas ir platinamas laikraštis „Į laisvę“. Nelegali spauda skelbė apie nacių vykdomus nusikaltimus, tautiečiams pranešama, kaip jie turi elgtis vykdydami okupantų reikalavimus, kaip reaguoti į leidžiamus potvarkius ir įsakymus, kaip neprisidėti prie akcijų, vykdomų prieš žydus. Laikraštyje „Į laisvę“ skelbiami straipsniai ir informacija padėjo žlugdyti lietuvių mobilizaciją į svetimoms valstybėms kariuomenę.

Nepavykus įsteigti SS legiono Trečiasis reichas apkaltino pagrindinę spaudą. Gestapininkai, norėdami sustabdyti nelegalios spaudos leidybą, inicijavo represijas prieš pilietinę visuomenę – 46 suimti lietuviai inteligentai 1943 metų kovo 25 dieną pasiekė Štuthofio koncentracijos stovyklą. Kiek vėliau, balandžio 29 dienos rytą, atėjęs į darbą „Žaibo“ spaustuvėje, buvo suimtas ir Vladislovas Telksnys. Į Kauno gestapo rūšį (dabar Kauno kultūros centras) atvežti dar 15 suimtų žurnalistų, spaudos darbuotojų iš Vilniaus ir Kauno. Per Rytprūsius, praleidę po keletą dienų Tilžės, Ragainės ir Marienburgo kalėjimuose, 1943 metų gegužės 18 dieną Vladislovas Telksnys su 15 pagrindinės spaudos darbuotojų pasiekė Štuthofą, žmonių naikavimo lagerį. Pirmieji kaliniai į šią koncentracijos stovyklą 1939 m. rugsėjo 2 dieną buvo atvežti iš Lenkijos, Gdanskio miesto, vėliau į Štuthofio koncentracijos stovyklą žmonės gabenoti iš kitų nacių okupuotų valstybių.

Vaizdas, kurį pamatė į lagerį atvykę lietuviai, buvo sukrečiantis. Jie pasijuto tarsi būtų „įkritę“ į pragarą: aukšti ir platūs geležiniai vartai, apraizgyti spygliuota viela, virš jų užrašas – „Palikite bet kokią viltį, kurie čia įeinate“ (vėliau sužinojo, kad tai ištrauka iš Aligjerio Dantės „Dieviškosios komedijos“ dalies „Pragaras“), kiek toliau – pelenų krūva, kartuvės. Dar toliau, prie barakų, buvo matyti perkarusios, pageltusios, vos kojas pavelkančios numeruotos žmogystos, aprengtos dryžuotais plonyčiais drabužiais, kurie kėlė ir siaubą, ir gailią šypseną. Į pro Štuthofio vartus esesininkų įstumtą žurnalistų ir spaudos darbuotojų grupę „iš kažin kur įpuolė aukštas, stiprus, šiek tiek

pliktėlėjęs, pusamžis marginis su lazda rankoje. Kapojo nežiūrėdamas, kur ir kam kliūva. <...> Nesavais balsais cypėm, rėkėm, dejavom. Nieko negelbėjo prašymas, maldavimas pasigailėti. Jis spardė, trypė parkritusius, tvatino lazda, švaistėsi kumščiu į kairę ir į dešinę <...>". Tai buvo tik kančių pradžia. Esesininkai atėmė drabužius, turėtus daiktus, vardą ir pavardę pakeitė skaičiumi 22916 ir raide L su raudonu trikampiū, kuris reiškė politinio kalinio statusą. Rengiantis dryžuotą katorgininko uniformą vėl „<...> tratėjo, plumpsėjo lazdos per nugarą, skardėjo tie patys ir nauji keiksmi, lydimi spyrio į užpakalį, darbavosi kumščiai <...>".

Kiekviena čia pragyventa diena kėlė siaubą, „<...> supratome, kad esame pasmerkti mirčiai ir viltis iš čia išsigelbėti pakibo ant svogūno lukšto, kad mus išgelbėti gali tik stebuklas <...>." Badas, mušimas, katorginis darbas, poilsio naktį trūkumas, parazitai, tvankus dvokiantis oras, dvasinės ir fizinės kančios tapo gyvenimo kasdienybe. Su baime buvo žvelgiama į dieną ir naktį rūkstantį krematoriumo kaminą, pro kurį kartu su dūmais veržėsi ir anksčiau atvežtų katorgininkų deginamų lavonų dvokas. Netrukus lagerio giltinė įsisuko į nelegalios spaudos darbuotojų, pamažu virstančių klipatomis, gretas. Pirmasis į krematoriumą pateko kapitonas Vladas Čekauskas. Liga, suvedanti į akistatą su mirtimi, neaplenkė ir Vladislovo Telksnio. Jis susirgo dizenterija. Nuo šios ligos nė vienas kalinys lageryje nepasveiko.

Vladislovo kūnas be drabužių jau gulėjo numestas tarp lavonų, vežamų į krematoriumą. „<...> Vargais negalais prasimerkiu. Ant manęs užmesti dar keli tokie plikiai, kaip aš, košėti, gleivėti, vieno sėdynė, kito burna. Vieni guli skersai, kiti įstrižai... Kur aš? Krematoriumo lavonų sandėly?.. Juk ten taip suguldyti lavonai... Toks saldus silpnumas... Tamsa. Mirtis nebuvo baisi, nes, sąmonei aptemus, apie ją neįstengiau galvoti <...>".

Gydytojas, profesorius Antanas Starkus, patekęs į Štuthofą su 46 inteligentų iš Lietuvos grupe, eidamas pro suverstą negyvėlių krūvą, pamatė ant nuogos kalinio krūtinės lietuvišką ženklą – raidę „L“ ir, ranka „užgriebęs“ nežymų judesį, ėmė Vladislovą traukti iš pasmerktųjų krūvos. „<...> pagaliau ištraukė

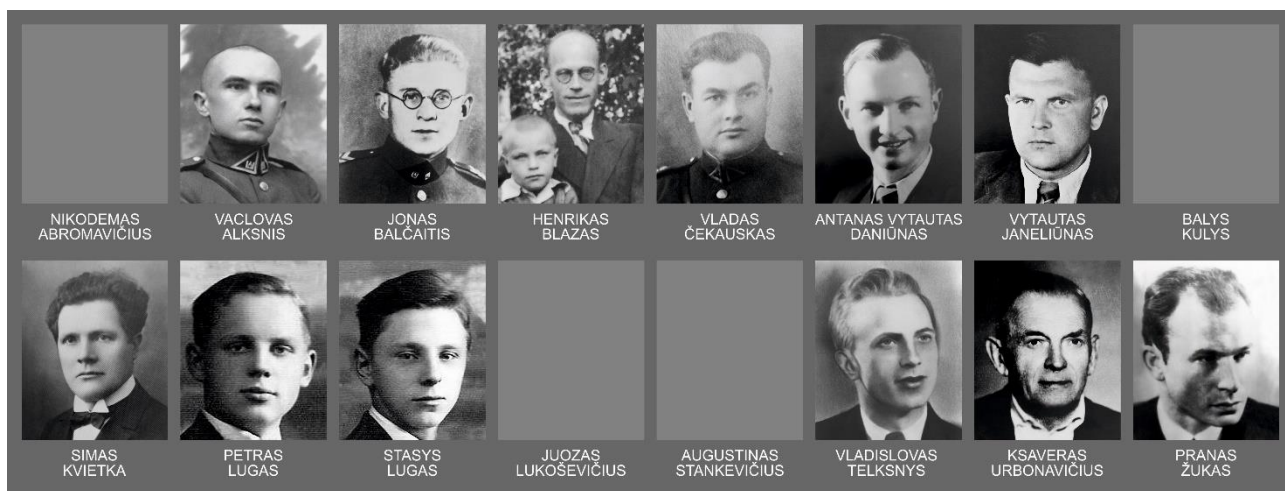
aplipusį ta buza, velka, neša... Nukarusi galva kartais stukteli į grindis, vėl viskas išnyksta..." Antanas Starkus Vladislovą nutempė į ligoninę ir paprašė gydytojo, visų kalinių vadinamo Gertneriu, pasirūpinti juo. Savo gelbėtojo tikrąjį vardą ir pavardę Vladislovas sužinojo vėliau – tai buvo gydytojas, Hameršteino (Hammerstein) nacių stovyklos kalinys Fiodoras Soprunovas.

Po keleto dienų, jau gulėdamas ligoninėje, Vladislovas Telksnys iš žmonos Danutės gavo pirmą maisto siuntinėlį, kuriame buvo lašinių paltis, tikrasis jo išgyvenimo stebuklas. Laikydamasis gydytojo Fiodoro Soprunovo nurodymo, nustatytu laiku kaip patį skaniausią pasaulio saldainį jis čiulpdavo mažytę lašinių skiautelę. Lašiniai pamažu stiprino, gaivino jėgas naujam gyvenimui. Vladislovo išėjimas iš lagerio ligoninės ir jo patirtos kančios prilygsta votimis aptekusio, mirtina liga sirgusio elgetos Lozoriaus kančioms ir jo prisikėlimui iš kapo, kaip aprašyta Evangelijoje pagal Joną (Jn 11, 17–45).

Po Vlado Čekausko mirties likusi 15 asmenų grupė visomis išgalėmis stengėsi išsilaikyti. Saugojosi mirtino kietos lazdos kirčio, kentė patyčias, katorginio darbo kančias, suko galvas, iš kur gauti nors trupinėlį maisto nuolatiniam alkuii numarinti. Kasdien prieš akis stovėjo badas ir mirtis. Šiek tiek gelbėjo iš Lietuvos gaunami siuntiniai. Po dešimties katorginio darbo lageryje mėnesių spaudos darbuotojų grupę iš Lietuvos buvo „<...> sunku atpažinti. Visai nepanašūs į atvežtuosius iš Kauno inteligentus – gal daugiau į perdžiūvusius skėrius." Po dešimties mėnesių kančių, jau apsipratęs su klipatos likimu, Vladislovas Telksnys išgirdo Štuthofe dar negirdėtą naujieną, kad spaudos darbuotojų grupė paleidžiama į laisvę.

1944 metų vasario 25 dieną Vladislovas Telksnys su spaudos darbuotojų grupe, esesininkų lydimi, uždarė Aligjerio Dantės „Pragaro“ vartus lyg „didžiulio karsto antvožą“ ir per Rytprūsių kalėjimus pajudėjo Lietuvos link. Pakeliui į Lietuvą, susirgęs džiova, Ragainės kalėjime mirė inžinierius Antanas Daniūnas.

Po sunkios ir varginančios kelionės Vladislovas su kitais likimo draugais pateko į Kauno kalėjimą, iš kurio kovo 15 dieną buvo paleistas į laisvę. Tačiau laisve džiaugėsi neilgai. Po kelių savaičių Vladislovas Telksnys sužinojo, kad jo ieško gestapininkai, nes namas, kuriame gyveno, yra sekamas. Vėl kilo pavojus būti bet kada suimtam. Draugams patarus Vladislovas Telksnys svetima pavarde paliko Kauną.

Spaudos darbuotojų grupė, nacių suimta 1943 metais balandžio 29 dieną ir pasmerkta létai mirčiai. © KDFM, Vytauto Zabielsko, Eglės Tiškutės asmeniniai archyvai

Vladislovas Telksnys. „Nuo pirmųjų valandų pasijutome tarsi įkritę į pragarą.“
Štuthofas, Lenkija, XX a. 9 deš. © KDFM

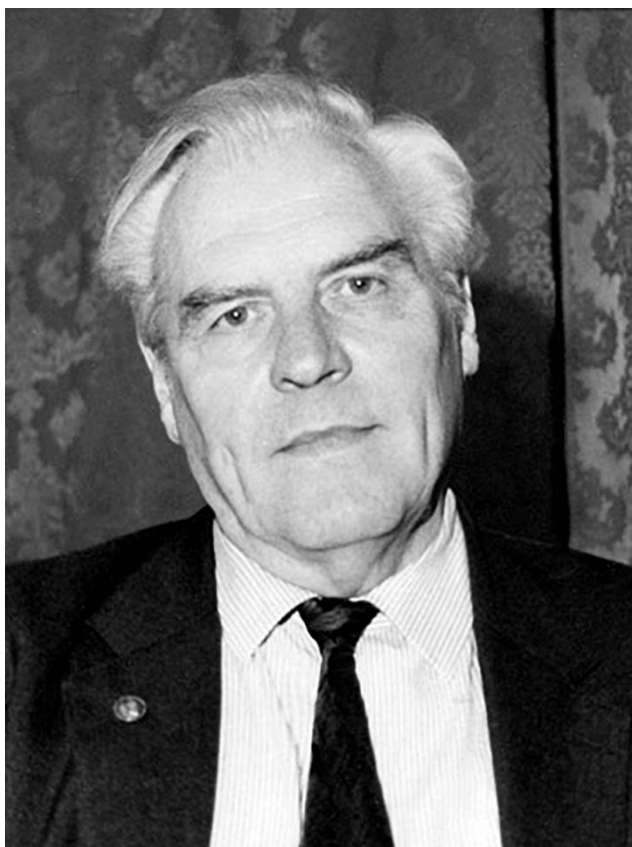
Vladislovas Telksnys ir Danutė Banionytė po santuokos registravimo Civilinės metrikacijos skyriuje. Kaunas, 1942 m. balandžio 29 d. © KDFM

Nacstinės Vokietijos okupacinės valdžios atstovai kreipiasi į civilius Kauno miesto gyventojus. Geležinkelio stotis, Kaunas, 1941 m. © LCVA

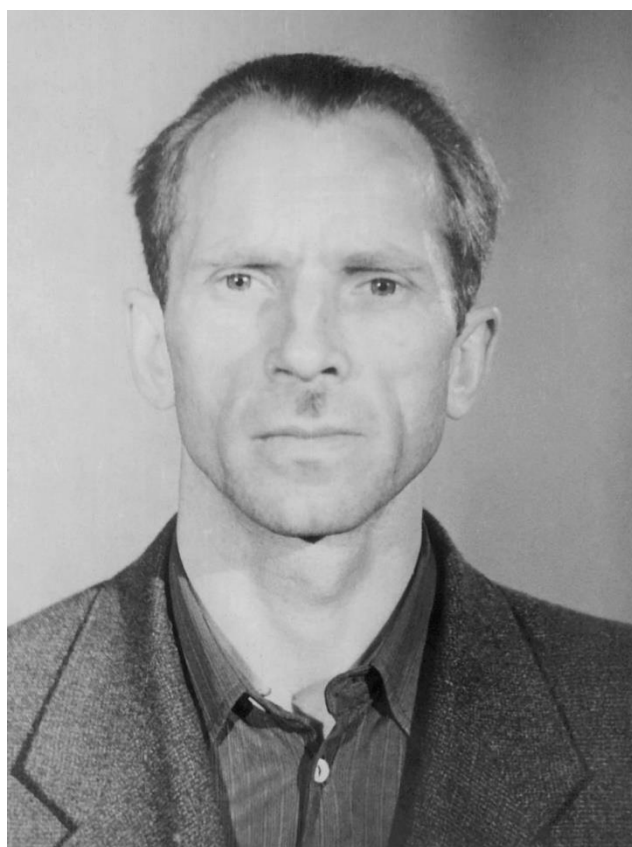

Vokietijos okupacinės valdžios įsakymu renkama grupė priverstiniam darbams Vokietijoje. Kaunas, 1942 m. © LCVA

Gydytojas, Hameršteino nacių stovyklos kalinys Fiodoras Soprunovas. XX a. 6 deš.

Prieiga internete: <https://flibusta.site/b/684889/read>

Vladislovas Telksnys, sugrįžęs į Lietuvą iš Štuthofo lagerio. Kaunas, 1944 m. © KDFM